

Гула Руслан Володимирович
доктор історичних наук, доцент

Передерій Ірина Григоріївна
доктор історичних наук, доцент

Минуле та сучасне російського фашизму: спроба політологічного аналізу* (розділ з монографії)

У статті зроблено спробу розкриття загальної сутності ідеології фашизму, її трансформації в програмних документах «русского фашизма» через аналіз провідних виявів організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності Всеросійської фашистської партії, теоретичних праць основоположника й ідейного натхненника російських фашистів К.В. Родзаєвського, а також їхню реанімацію в реванистсько-мілітаристських світоглядних настановах радикальних форм концепту «русского мира» та сучасних російських політичних формувань екстремістського спрямування. Виокремлено загальні принципи, на основі яких побудовано програми сучасного російського фашизму.

Ключові слова: фашизм, «русский фашизм», «русский мир».

Актуальність теми. Інтерес до філософського осмислення історії різко зростає в кризові періоди розвитку суспільства, коли відбуваються істотні зміни, що загрожують змінами в долі цілого народу. В такі часи руйнується звичний світ і уклад життя, фундаментальні підвалини піддаються сумніву й критиці. Крайній ступінь радикалізації тенденцій розвитку сучасного світу в умовах глобальних геополітичних трансформацій потребує формування суттєво оновлених ідейно-політичних парадигм для подальшого цивілізаційного поступу.

В умовах системного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією нового змісту набуває доктрина фашизму, що використовується сторонами інформаційного, збройного й ідеологічного протистояння як вагомий аргумент у побудові власної світоглядної політики психологічного впливу на населення та збройні сили держав-учасників конфлікту. Тотальне зловживання ідеологічними

---

* Перша редакція статті була опублікована в «Українському історичному журналі» №2, 2017 р.

штампами, що вже на ментальному рівні негативно сприймаються суспільством, подеколи виконує функцію маніпулятивної підміни національно-культурного коду нації. Отже, розкриття сутності російського фашизму, як специфічної ідеології, котра відверто пропагувалася представниками російської емігрантської спільноти першої половини ХХ ст., є, на наш погляд, надзвичайно актуальною.

Відповідно існує реальна необхідність здійснення критичного історіософського аналізу доктрини фашизму як неоднозначного, варіативного суспільно-політичного феномену колективної свідомості, а також ідеології, в період зародження та функціонування цього світоглядно-пропагандистського продукту. Актуальною є проблема з'ясування змісту концептуальних засад «русского фашизма» з метою визначення сутності цього еkleктичного світоглядного міксту в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності російських емігрантських кіл 20–30-их рр. ХХ ст. в умовах сучасних російських реалій відродження фашистських тенденцій в державно-інструментальному підході концепту «русского мира» та політичних фашистських партіях і рухах.

Метою статті вважаємо розкриття сутності ідеології фашизму, її трансформації в програмних документах «русского фашизма» через аналіз основних виявів організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності Всеросійської фашистської партії, теоретичних праць основоположника й ідейного натхненника російських фашистів К.В. Родзаєвського, а також їхню реанімацію в реваншистсько-мілітаристських світоглядних настановах радикальних форм концепту «русского мира» та сучасних російських політичних формувань екстремістського спрямування.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною підвалиною статті є праці, присвячені ідеології та практиці фашизму. Серед зарубіжних дослідників, які розглядають особливості фашизму (зокрема, процес формування й функціонування) на прикладі європейських країн слід відзначити, насамперед, А. Бауркемпера, Б. Н. Бессонова, В. Віппермана, В. І. Дашичева, С. Г. Кара-Мурзу, Л. Н. Корневу, В. Ю. Лук'янова, Л. Люкса, П. Милза, П. Ю. Рахшмира, А. Умланда, І.О. Черних.

Проблеми зародження, розвитку та функціонування російських фашистських організацій в еміграції у першій половині ХХ ст. досліджено в працях Н. Є. Аблової, В. О. Бобреньова, Д. М. Жданова, О. В. Окорокова, В. Є. Шамбарова.

Питання виникнення й подальшої реалізації концепції «русского мира» досі не отримали належної уваги як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених. Слід визнати, що в аналізі історіографії проблеми основою для теоретичних узагальнень є праці російських дослідників. До них, насамперед,

слід зарахувати наукові розвідки М. Гефтера, О. Дугіна, О. Кара-Мурзи, В. Кірчанова, С. Нікольського, В. Ніконова, Є. Островського, Г. Павловського. В. Тішкова, С. Чернишова, П. Щедровицького, В. Цимбурського. Характерною особливістю цих праць є надзвичайно великий спектр трактування змісту концепції «русского мира». Емоційно-іраціональне сприйняття ідеї російського неоімперського проекту притаманне представникам творчої інтелігенції сучасної Росії — І. Глазунову та М. Міхалкову. Активно пропагуються ідеї слов'янського братерства, як синоніма «русского мира» у проповідях і виступах Патріарха Московського та Всея Русі Кирила. В українському науковому дискурсі цю концепцію аналізують С. Дацюк, Р. Іщенко, В. Корнілов та Ю. Романенко з діаметрально протилежних, навіть антагоністичних позицій.

1. Парадокси доктрини фашизму

На нашу думку, для розкриття сутності феномену фашизму, його трансформацій і метаморфоз слід стисло схарактеризувати базові документи, які й визначили формування цієї ідеології та політичної практики.

Першу згадку про фашизм як ідеологію датовано 6 червня 1919 р. Футурист Ф. Марінетті та націонал-синдикаліст А. де Амбріс з Італії опублікували у виданні «Il Popolo d'Italia» «Маніфест італійського союзу боротьби» (італ. — «Il manifesto dei fasci di combattimento»), який пізніше отримав неофіційну назву «Маніфесту фашизму». Характерно, що найпомітніші програмні настанови цього документа були запозичені у крайніх лівих партій. Це, зокрема, загальне виборче право, для жінок і незаможних громадян включно, народний контроль за найважливішими галузями господарства шляхом формування «національних рад» промисловості, транспорту, охорони здоров'я, зв'язку. Задекларовано тезу про введення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, посилення ролі профспілок, покращення забезпечення у разі інвалідності. Пенсійний вік планувалося скоротити з 65 до 55 років. Передбачено націоналізацію військових підприємств, відчуження від військових контрактів 85 % прибутку, введення великого прогресивного податку для представників заможних промислових і фінансових кіл. Окрім того, проголошено націоналізацію церковного майна, ліквідацію епархій з подальшим передаванням їхніх прибутків на потреби бідняків¹. Прикметно, що характерною рисою «Маніфесту...» була повна відсутність націоналістичної риторики. Отже, маніфест поєднував у собі ідеї класового співробітництва, корпоративізму й демократизму. Фактично, це програма РКП(б) у соціалній сфері.

Але 1932 р. у «Доктрині фашизму» Б. Муссоліні та Дж. Джентіле скориговано деякі положення «Маніфесту фашизму»: соціалістичні

й антицерковні гасла було нівельовано. Замість цього висунуто настанови «корпоративізму» та «класового співробітництва», ідею про те, що «фашизм стверджує ... плідну й корисну нерівність людей». Але обидва класи, «нижчий» і «вищий», мають властиві саме їм функції в суспільстві, а тому повинні виконувати відповідні обов'язки та співпрацювати між собою — це й буде запорукою процвітання нації.

Вищою цінністю проголошено фашистську тоталітарну державу — «вищу та найпотужнішу форму особистості», що є силою, але «силою духовною»². Теоретик італійського фашизму Дж. Джентіле розкривав зміст «тотальної держави» так: «Ніщо людське або духовне не існує саме по собі, набагато меншою мірою воно має якусь цінність поза державою. В цьому сенсі фашизм тоталітарний, і фашистська держава як об'єднання й уніфікація всіх цінностей дає тлумачення життя всього народу, сприяє розквіту та надає йому сили»³.

Важливим складником фашизму був проголошений корпоративізм. У лекції декана факультету права Пізанського університету Дж. Боттаї 20 лютого 1934 р. «Фашизм і корпоративізм» зазначено: «Корпоративність італійської держави абсолютно відповідає її фашизації... Економічні перетворення не можуть не спричинити подальших політичних змін... Корпоративізм сприяє розумінню цього за допомогою нової концепції держави. Держава, згідно з нею, управляє соціально-економічними силами, створеними громадянами. ... Управляти наявними соціальними групами, передаючи їм їхні права та навчаючи їх юридичним нормам, як це робить італійський корпоративізм, означає визнати без помилкового страху його значення в державному житті, тобто підняти економічний рівень життя громадян над рівнем соціальним. Корпоративізм може бути визначений як принцип економічних організацій, що повинні прагнути брати участь у політичному житті спільноти»⁴.

Фашизм проголосив єдність нації на протипагу марксистській тезі про боротьбу класів і ліберально-демократичному партійному принципу⁵: «Фашизм проти класичного лібералізму, який виник з необхідності реакції на абсолютизм і вичерпав своє завдання, коли держава перетворилася на народну свідомість і волю. Лібералізм заперечував державу в інтересах окремого індивіда; фашизм стверджує державу, як справжню реальність індивіда... Фашизм проти соціалізму, що зводить історичний розвиток до боротьби класів і не визнає державної єдності, зливає класи в єдину економічну й моральну реальність; такою ж мірою фашизм проти класового синдикалізму... Фашизм проти демократії, яка прирівнює народ до більшості і знижує його до рівня багатьох»⁶.

Одночасно філософи ХХ ст. знаходили спільні риси в тоталітарних ідеологіях сталінського соціалізму, німецького нацизму й італійського фашизму.

Видатний російський філософ М. Бердяєв акцентував увагу на діалектичному зв'язку між фашизмом і комунізмом: «Фашизм ... є не лише породженням війни, а й реакцією проти комунізму»⁷. Одночасно філософ стверджував, що комунізм і фашизм повстають проти виродження формальної свободи, а це означає скептицизм, безвір'я й байдужість до істини. Але таке заперечення не призводить до реальної свободи людини як цілісної особистості. Фашизм і комунізм лише переходять до формального та реального заперечення свободи: «Людина перестала бути вищою цінністю, вона підміняється іншими цінностями, які є не більш, а менш вартісними за людину»⁸. Аналізуючи погляди ідеолога фашизму Б. Муссоліні та ідеолога комунізму К. Маркса на конфлікт особистості й суспільства, М. Бердяєв акцентує увагу на спільних рисах, притаманних цим ідеологіям: «Для Муссоліні абсолютною стає держава, для Маркса абсолютним стає суспільство, але принцип той самий, однаково заперечується вічний трагічний конфлікт особистості та держави, особистості й суспільства і заперечуються невід'ємні її свободи»⁹.

Видатний французький екзистенціаліст А. Камю вбачав у державному терорі діалектичну єдність тоталітарних теорій і практик фашизму та комунізму. «Після того, як з ідеєю «граду божого» було покінчено, пророчі мрії Маркса й сміливі провидіння Гегеля або Ніцше врешті-решт призвели до створення нового типу держави, раціонального або ірраціонального, але в обох випадках — терористичного»¹⁰, де терор набуває державних масштабів. А. Камю під час порівняння «ірраціонального» фашизму (під фашизмом мислитель розумів і німецький нацизм) та «раціонального» російського комунізму, наголошує на їхній кінцевій спорідненості: «Ті, хто ризикнув кинутися в історію в ім'я ірраціонального, стверджуючи, що вона позбавлена будь-якого сенсу, знаходять у ній рабство й терор і зрештою опиняються у світі концтаборів. Ті, хто ломиться до неї, проповідуючи абсолютний раціоналізм, знаходять рабство та терор і впираються в ту ж табірну систему»¹¹.

Але під час визначення сутності фашизму та комунізму французький філософ доходить до цікавого й не позбавленого сенсу висновку, що фашизм, який є втіленням ірраціонального державного терору, та російський комунізм, що здійснює державний терор на основі раціональності, таки мають певні відмінності: «Було б несправедливо отожднювати мету фашизму й російського комунізму. Фашизм передбачає вихваляння ката самим катом. Комунізм більш драматичний: його

сутність — це вихваляння ката жертвами. Фашизм ніколи не прагнув звільнити людство цілком; його метою було звільнення одних шляхом поневолення інших. Комунізм, виходячи зі своїх найглибших принципів, прагне звільнення всіх людей за допомогою їхнього загального тимчасового закабалення. Йому не відмовиш у величі задумів. Однак цілком справедливим є ототожнення їхніх засобів: політичний цинізм обидва вони черпали з одного джерела — морального нігілізму»¹².

Аналізуючи сучасний науковий дискурс, слід зазначити, що не існує єдиного погляду на визначення поняття «фашизм».

Радянська наука трактувала фашизм як відкриту терористичну диктатуру найбільш реакційних, шовіністичних елементів фінансового капіталу, в основі ідеології якої — «антикомунізм, ірраціоналізм, крайній націоналізм і расизм (ідея «вищої раси», нібито покликаної панувати над «нижчими», «неповноцінними» расами) та антигуманізм, культ сили й особистої влади, пропаганда війни як природного стану людства»¹³. Загалом можна погодитися з такими провідними ознаками фашизму. Одночасно зауважимо, що подане вище визначення виразно позначене притаманним комуністичній ідеології догматизмом, деяким спрощенням і прагненням до уніфікації. Наприклад, відомо, що расизм не знайшов відображення в офіційній доктрині та політичній практиці італійського фашизму. Також слід звернути увагу на той факт, що йому до 1943 р. не був притаманний і антисемітизм¹⁴. Деякі фашистські угруповання виступали категоричними поборниками фінансово-олігархічного капіталу. Однак, як бачимо, радянський науковий агітпроп безпідставно обмежував соціальну базу фашизму лише «елементами фінансового капіталу».

Варто визнати й об'єктивний факт масової соціальної підтримки фашистської ідеології режимів Муссоліні, Франко, Салазара та нацистської диктатури Гітлера, у тому числі й з боку робітничого класу та селянства. Одночасно політичний режим імператорської Японії не був за основними ознаками фашистським, але за рівнем мілітаризації суспільства, зв'язності та жорстокості в практичній реалізації імперської політики залишав далеко позаду деякі фашистські й нацистські режими. Загалом радянські науковці в поданому вище визначенні еkleктично поєднували ознаки італійського фашизму та німецького нацизму.

Сучасній українській націоналістичній політичній думці притаманна уніфікація фашистських рухів на основі інтегрального націоналізму. Наприклад, ідеолог ВО «Свобода» А. Ілленко заявив 2007 р., що «доки не відбудеться кардинальна переоцінка ролі інтегрально-націоналістичних режимів у першій половині ХХ ст., доти вся права Європа буде

відрізана від свого коріння і жеврітиме на манівцях ліберального метанаративу». До того ж, «ключовий момент цього процесу — це редемонізація націонал-соціалізму»¹⁵. Загальною підвалиною для націоналістичних режимів першої половини ХХ ст. А. Ілленко цілком правомірно вважав інтегральний націоналізм, «представлений у десятках країн, у кожній з яких він мав свої особливості та доволі суттєві відмінності. Без сумніву, італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм, хорватський усташизм, автентичний український націоналізм, іспанський фалангізм й інші інтегральні рухи мали одну світоглядну основу»¹⁶. Незважаючи на деяку метафізичність методологічного підходу, слід визнати, що аргументація А. Ілленка, безумовно, є не бізпідставною при аналізі функціонування окремих аспектів суспільно-політичної практики.

Радикальні українські націоналісти ідентифікують себе як соціал-націоналісти та в поглядах на перспективи розвитку української держави багато в чому є суголосними теоретикам автентичного класичного фашизму. Зокрема, А. Ілленко розкриває програмні засади сучасного українського націоналізму так: «Соціал-націоналізм вимагає демонтажу ліберального режиму антинациональної окупації, ліквідації олігархічного капіталізму, знищення етичної системи антинародного егоїзму та декадансу. Натомість соціал-націоналізм збудує націократичний політичний режим, соціально-справедливу та підпорядковану волі нації економіку, а також запровадить нову революційну націоналістичну етику»¹⁷. Підсумком революції повинен бути «демонтаж збанкрутілої й неефективної системи політичної демократії, що не зміцнює силу нації, а навпаки, сприяє її всебічній деградації», оскільки «демократія насправді є прикриттям системи, за якої правлячу верству складають пройдисвіти, ублюдки, холуї та дегенерати, фізичні та моральні уроди, які дбають лише про своє особисте збагачення»¹⁸. На нашу думку, умовиводи А. Ілленка відносно демократичного політичного режиму мають виразну однобічність.

Світоглядні позиції сучасних російських політологів радикального гатунку щодо фашизму й нацизму загалом збігаються з поглядами їхніх українських «духовних братів». Ще 1992 р. відомий російський філософ і політолог О. Дугін у статті «Лівий націоналізм» стверджував, що «майбутнє російської політики неминуче буде позначене націоналізмом. Це стосується не лише патріотичної опозиції, а й значною мірою самого панівного режиму, що послідовно еволюціонує в цьому напрямку все більше й більше»¹⁹. Причинами націоналістичного «ренесансу» 1990-их у Росії О. Дугін уважав:

1. Посилення тиску мас, які однозначно висловили свої симпатії до національних гасел.

2. Заперечення інтернаціонально-ліберальної політики Б. Єльцина практично всіма верствами російського суспільства.

3. Критичне ставлення росіян до комуністичної моделі, що змусило панівну еліту використовувати гасла т. зв. «патріотів-некомуністів» (монархістів, націонал-демократів, православної спільноти).

4. «Вичерпаність» на початок ХХ ст. усіх магістральних ідеологій інтернаціоналістського напрямку.

5. Прагматичне використання «компенсаторної» ролі нового російського націоналізму під час зміни ідеологічних систем.

Погляди О. Дугіна в оцінці фашизму й націонал-соціалізму практично ідентичні поглядам А. Ілленка, про що свідчить така цитата: «Безумовно, терміни «фашизм» і «націонал-соціалізм» вкрай дискредитовані в сучасному світі, оскільки після перемоги двох номінально «інтернаціоналістичних ідеологій» в особі союзників над країнами Осі у Другій світовій війні переможці зробили все можливе, щоб «демонізувати» альтернативний їм політико-економічний устрій. Фашизм для сучасної людини — це «злочин», «насильство», «терор», «геноцид». Але варто звернути увагу на той факт, що західними лібералами часів холодної війни комунізм також сприймався як синонім «злочину», «насильства», «терору» й «геноциду», а представники комуністичного табору всіма цими негативними характеристиками позначали буржуазний світ. Важко сказати, хто заподіяв більше злочинів людству — історичні комуністи, нацисти чи ліберал-капіталісти (які, до речі, несуть відповідальність за введення работорівлі й геноцид індіанців в Америці)»²⁰.

Принциповий антагонізм у поглядах російських та українських «редемонізаторів» нацизму й фашизму полягає в їхньому ставленні до комуністичної ідеології. Якщо українські націоналісти займають ортодоксально антикомуністичні позиції та заперечують будь-які форми співпраці з комуністами²¹, то позиція О. Дугіна вирізняється помітнішою гнучкістю: «Лівий націоналізм або російський фашизм помірковано ставиться до комуністів, оскільки між ними існує певна близькість соціальної програми й антибуржуазний пафос. Але для реального та повноцінного політичного співробітництва самі комуністи повинні переглянути свій застарілий і неадекватний догматизм та назавжди відмовитися від антифашистської риторики»²².

Основною домінантою політичного розвитку російської нації О. Дугін вважає механізм «російської національної революції» як синтезу традиціоналізму (вірність національним кореням, релігії, етиці) та комунізму (соціальна справедливість, обмеження ринкової економіки, заборона біржових спекуляцій). Результатом цієї революції є створення «російського

соціалізму». На думку О. Дугіна, цей соціалізм матиме селянську, кооперативну, регіональну спрямованість.

Цікаво, що вищим ступенем розвитку євразійської ідеї в Росії О. Дугін вважає фашизм, який є «націоналізмом... революційним, романтичним, ідеалістичним, що апелює до великого міфу та трансцендентної ідеї, намагається реалізувати нездійсненну мрію». Економічні складники фашизму — це підпорядкування індивідуальних економічних інтересів принципам блага нації, справедливості та братерства. В духовній сфері — радикальна відмова від гуманізму²³. Фактично О. Дугін реабілітує нацизм і фашизм та пропонує Росії ці моделі як своєрідний «Третій шлях»: «Саме ідеологія «третього шляху», не ліберального і не комуністичного, в політичній історії ХХ століття лягла в основу того, що звикли називати фашизмом або нацизмом, оскільки фашистський режим Італії та націонал-соціалістична держава Гітлера були засновані саме на такому принципі поєднання національних і соціальних аспектів. Саме наявність елементів ідеології «третього шляху», а не расизм, антисемітизм, тоталітаризм, етатизм тощо, властиві фашизму й нацизму, є основною рисою лівого націоналізму в найширшому розумінні цього слова»²⁴. Отже, протиріччя й плутанина, міфотворчість і наукоподібність геополітичних та державотвірних концепцій ускладнюють сприйняття й інтерпретацію вчення О. Дугіна. Проте на початку 2000-х рр. О. Дугін відмовився від ідеологем «російського фашизму». Причиною такого радикального перетворення «Савла в Павла» стало заперечення ним універсального характеру фашистського вчення.

У західній науці взагалі відсутні єдині підходи до визначення фашизму. Цей термін штучно був пов'язаний із політичними організаціями, які виступали проти лібералізму та комунізму. Найпопулярнішою дефініцією «фашизму» в сучасному західному науковому дискурсі є визначення британського філософа й політолога Р. Гріффіна, згідно з яким фашизм це «палінгенетичний ультра націоналізм»²⁵. Він стверджує, що це унікальний синтез палінгенезії та радикального націоналізму. Палінгенезія — теорія німецького філософа А. Шопенгауера про те, що воля людини ніколи не вмирає, а проявляє себе знову в нових індивідах. Як приклад можна навести звернення Італійської асоціації націоналістів від 1920 р. (вступила в союз із італійськими фашистами в 1923 р.): «Італійська нація складається не тільки з 36-ти мільйонів італійців, які живуть зараз, але й усіх сотень, тисяч, мільйонів італійців, які житимуть у майбутніх століттях і яких теж потрібно розглядати як компоненти єдиного цілого. У цій концепції кожне покоління та кожен індивід з покоління — нескінченно мала частина нації, клітина національного організму. Так само, як клітини

народжуються, живуть і вмирають, а організм при цьому залишається незмінним, так й індивіди народжуються, живуть і вмирають, тоді як нація продовжує своє тисячолітнє існування»²⁶.

У праці «Революція правих: фашизм» Р. Гріффіні розкриває другий складник фашизму — ультранационалізм: «Фашизм є за сутністю революційною формою ультранационалізму (тобто значною мірою шовіністичним, антиліберальним націоналізмом). Він характеризується популізмом, що містить у собі мобілізацію мас на щирі (а не просто зрежисовану або маніпульовану) підтримку знизу різких дій, які застосовуються самопроголошеною новою елітою зверху для порятунку нації від того, що сприймається як смертельний занепад»²⁷. Науковець уважав фашистську ідеологію у своєму «міфологічному ядрі» націленою не на «відродження нації», а на її «створення наново». У цьому полягає її докорінна відмінність від інших націоналістичних теорій, оскільки, на його думку, фашисти «спробували створити новий тип людини, новий тип держави, нову еру»²⁸. Саме тому, за Р. Гріффіном, елементи фашизму можна знайти й у цілях формування нового суспільства Великою Французькою революцією, у створенні нової «радянської людини» російським більшовизмом і конструюванні нових політичних націй у ході національно-визвольних рухів.

Ідеологія фашизму була оформлена із претензією на наукове підґрунтя. Її наріжними принципами проголошено волюнтаризм, сакралізацію волі індивіда, традиціоналізм, ультранационалізм, антикомунізм, антитеологізм, державний патерналізм і антилібералізм²⁹.

2. Зародження російського фашизму

Ключові положення ідеології фашизму визначали програмні цілі й завдання усіх фашистських організацій, але у випадку «російського фашизму» спостерігалися досить цікаві трансформації³⁰. На формування російської фашистської ідеології серйозний вплив справило євразійство з його ідеями ідеократії та етатизму³¹. Останнє, у свою чергу, розвивалося у 1920-х рр. не без деякого впливу українського консерватизму ідеолога гетьмансько-монархічного руху В. Липинського, зокрема його теорії еліт³², хоча між цими політичними течіями були й суттєві відмінності. Принагідно зазначимо, що, ймовірно, факт взаємного інтересу євразійців і гетьманців став одним із низки чинників періодичного звинувачення В. Липинського, починаючи з кінця 1920-х — початку 1930-х рр., у приналежності його теорії державності до «фашистських»³³, що, на слухну думку К. Галушка, не відповідало дійсності³⁴.

Слід визнати, що значна частина російського емігрантського середовища із захопленням сприйняла ідеї фашистської ідеології й активно

долучилася до процесу організаційно-партійного будівництва фашистських організацій³³. У нашій статті ми розглянемо особливості партійної структури й теоретичні здобутки Російської фашистської партії, в діяльності якої найбільш яскраво спостережено синтез ідей класичного фашизму, нацистської ідеології та російського радикального націоналізму.

У середині 1920-х рр. група випускників і студентів Юридичного факультету м. Харбін з російських емігрантських кіл захопилася італійським фашизмом³⁶. Є. Корабльов, О. Покровський, Б. Румянцев та їхні послідовники сини генералів Білої армії В. Голіцин і М. Матковський, син козачого офіцера П. Грибановський, син банківського чиновника В. Олесов, емігрант Б. Лівенцов побачили в ньому свіжі соціально-політичні ідеї, які могли бути використані під час конструювання моделі майбутньої, звільненої від комуністичної диктатури Росії.

1925 р. за їхньої ініціативи на юридичному факультеті було створено Російську фашистську організацію (РФО) під організаційним «прикриттям» т. зв. «Російського студентського товариства» («Российского студенческого общества»)³⁷, а 1929 р. відкрився Російський клуб — постійне місце зустрічей її членів. У травні 1931 р. РФО перетворилася на Російську фашистську партію (РФП) з жорсткою організаційно-партійною структурою. «Вождем» її став К.В. Родзаєвський³⁸. 1934 р. на об'єднаному з'їзді РФП і Всеросійської фашистської організації А. Вонсяцького в м. Харбін було створено Всеросійську фашистську партію. 1937 р. унаслідок організаційного розколу її в черговий раз перейменували на Російський фашистський союз (РФС). 1 червня 1943 р. РФС був офіційно закритий японською окупаційною владою Маньчжурії внаслідок посилення серед його членів антинімецьких й антияпонських настроїв.

Органами РФП були газета «Наш шлях», щомісячний журнал «Нація» і журнал «Фашист». 1931 р. було створено «Ідеологічну Раду» та «Комісію з вивчення СРСР», які готували щомісячні інформаційні зведення про становище в СРСР для журналу «Нація»³⁹.

Ідеологічна підготовка перших російських фашистів у період існування РФО здійснювалася через «Політичні курси РФО» у формі щотижневих лекцій і співбесід. Пізніше було створено досить чітку поетапну систему політичної освіти: початкову — «Елементарні курси фашизму», середню — «Районні школи фашизму», вищу — «Фашистська академія імені П.А. Столипіна»⁴⁰.

Кількість членів РФО (РФС), за заявами К.В. Родзаєвського, складала 30 тис., з відділеннями у 26 країнах. Але ці дані було значно перебільшено. За даними радянської розвідки, нараховано близько 4 тис. членів РФО. Ця цифра корелюється і з накладом газети «Наш шлях» — 4 тис. примірників.

Організаційно РФО (РФС) було побудовано за корпоративно-віковим і територіальним принципами. З 29 березня 1934 р. до складу РФО входив Російський жіночий фашистський рух (з 1 березня 1941 р. — Союз російських жінок), який ідеалом держави бачив Національну трудову Росію, що ґрунтується на корпоративній системі російського фашизму, де жінка посіла б «по праву їй належне місце — носія ідеї краси та берегині сімейного вогнища (дружини, матері), забезпечене законом». Кількість членів на 1941 р. складала 226 жінок⁴¹.

Союз фашистської молоді (СФМ) було утворено 1936 р. Союз поділявся на молодшу й старшу групи з різними виховними програмами. Кожна група мала два ступені: юних фашистів і фашисток; авангардистів і авангардисток (для переходу на вищий ступінь складала іспити). 12 квітня 1939 р. виник Антикомуністичний союз молоді, який також став резервом поповнення лав РФО (РФС). 22 квітня 1934 р. було сформовано дитячі та юнацькі організації: Союз юних фашистів «Авангард» (хлопчики від 10 до 16 років), Союз юних фашисток-авангардисток (дівчатка від 10 до 16 років). 28 лютого 1941 р. Союз юних авангардисток було перейменовано на Союз російських дівчат, який налічував 153 особи. Крім того, 10 травня 1934 р. було засновано Союз фашистських крихіток (СФК) (діти від 3 до 10 років)⁴².

Територіально найбільш чисельні осередки РФО (РФС) було створено в Харбіні, Халарі, Шанхаї, Тяньцзіні, Сінцзині, на ст. Маньчжурія.

Постать лідера російських фашистів Костянтина Володимировича Родзаєвського (1907–1946) заслуговує окремої уваги. Він народився в м. Благовещенськ, в сім'ї нотаріуса. 1925 р. виїхав за кордон. Наступного року вступив до Харбінського юридичного факультету, вивчав право. Там і долучився до «російських фашистів». 1928 р. на черговій маніфестації російських фашистів К.В. Родзаєвський скинув і розірвав радянський прапор, що висів на стіні юридичного факультету, Факультет містився в будівлі, яка знаходилася під юрисдикцією Китайсько-Східної залізниці (КСЗ, рос. — КВЖД). На вимогу радянських дипломатів К. В. Родзаєвського за цей вчинок було виключено зі складу студентів навчального закладу. Внаслідок зміни воєнно-політичної обстановки (конфлікт навколо КСЗ між Китаєм і СРСР), К.В. Родзаєвського 1929 р. було поновлено на юридичному факультеті, де він отримав вищу освіту⁴³.

К.В. Родзаєвський виявив себе надзвичайно плідним теоретиком. З-під його пера одна за одною виходили книжки. Найвідомішою стала «Азбука фашизму» — 100 питань і відповідей, яка акумулює в собі фашистське вчення. За визначенням К.В. Родзаєвського, «фашизм як світовий рух прагне до перебудови сучасних ліберально-демократичних

(капіталістичних) і соціалістичних (комуністичних) держав на таких засадах: панування духу над матерією (релігії), нації та праці (соціальної справедливості) — фашизм є релігійний, національний, трудовий рух»⁴⁴.

Для «теоретичних» поглядів К. В. Родзаєвського була характерна ірраціональна віра в близький крах радянської системи, що поклала на плечі фашистів-емігрантів завдання особливої ваги: підготувати сили, здатні покінчити з радянським режимом і відродити вільну Росію. Така концепція фактично поєднувала погляди російських фашистів з євразійством⁴⁵.

Фашисти бралися за порятунок Росії під гаслом «Бог — Нація — Праця», значною мірою реанімуючи формулу монархічної ідеології графа С. С. Уварова «Православ'я — Самодержавство — Народність». Вони не протиставляли свою ідеологію православ'ю та всіляко намагалися підкреслити спадкоємність між ними. У програмі РФП зазначено: «православна релігія, як релігія більшості Російської Нації, як релігія переважних творців російської культури й російської історії, користується особливим заступництвом загальнодержавної влади»⁴⁶. А щорічне партійне свято припадало на день Святого Володимира й відзначалося під гаслом: «Під стягом Святого Володимира — до відродження Святої Русі!»⁴⁷.

Програмні документи російських фашистів мали яскраво виражений антисемітський характер, що поєднувало їх і з ідеологією німецького нацизму. «Всеросійська Фашистська Партія основною метою має: повалення єврейської комуністичної диктатури над Російською країною..., усунення від влади партійного центру ВКП(б), який узурпував «диктатуру пролетаріату» в інтересах світового єврейського капіталу; ... євреї мають свою землю за межами Російської держави, і, крім того, є винуватцями найтяжчих бід російського народу, євреї в майбутній Росії повинні визнаватися за небажаних іноземців»⁴⁸. В «Азбуці фашизму» лідер російських фашистів наголошує: «Євреї є органічними ворогами всякої національної держави. Євреї здавна не мають своєї держави, живуть у середовищі інших націй. Розсіяні по всьому світу, вони, ... завдяки своїм расовим і побутовим особливостям, тісно пов'язані між собою, представляють єдину інтернацію. У кожній нації, в середовищі якої вони живуть, євреї прагнуть посісти панівне становище, пробратися на соціальні верхи та зрештою підпорядкувати всі нації своєму впливу, встановити світове єврейське панування»⁴⁹. Отже, особливістю ідеології «русского фашизма» слід уважати виразний антисемітський складник, сутність якого полягала у відверто гіпертрофованому потрактуванні ролі та місця «світового єврейства» в новітній історії Росії. Значною мірою це пояснювалося тотальним пануванням у свідомості російських фашистів «конспірологічної

версії» визначення закономірностей розвитку історичного процесу виключно «єврейським інтернаціоналом».

Водночас, К.В. Родзієвський не поділяв поглядів нацистів на слов'ян як «унтерменшів». Іншим народам, що населяли колишню Російську імперію, російські фашисти обіцяли «повагу та рівноправність». В основу цих поглядів було покладено визначення поняття «нація» К. В. Родзаєвським: «Нація є духовне єднання людей на основі усвідомлення єдності історичної долі в минулому, загальної національної культури, національних традицій тощо й прагнення продовжувати своє історичне життя в майбутньому»⁵⁰. Тому, «Всеросійська Фашистська Партія вважає, що Російська Нація є організмом, який об'єднує всі народи Росії на основі єдності історичної долі, загальної культури та свідомості спільних інтересів. Повноправними громадянами Росії повинні бути не тільки великороси, українці, білоруси, але й усі інші народи Росії: татари, вірмени, грузини ...»⁵¹. Характерним є те, що К. В. Родзаєвський чітко вирізняє слов'ян (росіян, українців, білорусів) та «усі інші народи Росії».

Російській фашистській ідеології притаманна еkleктична суміш не тождних, а інколи й протилежних поглядів: евразійства, нацизму, монархізму та фашизму. К.В. Родзаєвський це пояснює тим, що «найголовніша відмінність російського фашизму від інших фашистських рухів полягає в тому, що він повинен прийти на зміну комунізму, в той час як фашизм в Італії й Німеччині замінив собою ліберально-демократичну державу та капіталістичний лад»⁵². Тобто, на думку російських фашистів, з урахуванням специфіки Росії слід використовувати положення тих доктрин, які ментально близькі росіянам.

Пострадянська держава мала будуватися на корпоративній основі, на принципах класової солідарності та примирення праці й капіталу. В ній люди однієї професії об'єднуються в національні спілки за принципом належності до певного сектору економіки, а ті — в національні корпорації. На переконання К.В. Родзаєвського, «поєднання корпоративної системи фашизму з реформованими в процесі національної революції профспілками дасть новий національно-трудова лад фашистської Росії»⁵³. До речі, обґрунтовуючи корпоративізм як основу побудови нової російської держави, російські фашисти апелювали до історичного минулого. Зокрема, прообраз майбутньої корпоративної організації російської державної влади вони бачили в Земських соборах XVI–XVII ст.

Передбачалося, що на перехідний період новітнього державотворення слід встановити «фашистську національну диктатуру», яка забезпечить «тимчасовий порядок» на противагу «революційному хаосу», закладе основи національних спілок і тим самим підготує скликання Всеросійського

собору. 1939 р. у праці «Російський шлях» К.В. Родзаєвський переконував співвітчизників у тому, що національна диктатура не має нічого спільного з диктатурою ВКП(б), вона «спирається на Націю, усі класи та відображає волю й прагнення Нації, усіх класів» в особі їхніх ініціативних і вольових еліт⁵⁴.

З початком бойових дій на радянсько-німецькому фронті РФС було задекларовано гасло: «проти єврейського фашизму в СРСР, за російський фашизм РФС» («СРСР — вотчина ВКП(б), отже — світового єврейства»⁵⁵). Претендентом на роль зовнішнього союзника була Японія. К.В. Родзаєвський і його соратники не приховували готовності виступити на її боці, якщо та почне війну проти СРСР. Російські фашисти вважали, що незалежно від суб'єктивних цілей держав, які воюють з Радянським Союзом, війну слід розглядати не як війну проти Росії, а як «стихийну подію, що сприятиме звільненню Росії»⁵⁶.

1945 р. під враженням перемог СРСР К.В. Родзаєвський написав листа до Сталіна, у якому визнав, що російські фашисти не помітили головного — їхні провідні програмні настанови вже давно зреалізувала ВКП(б). Автор листа констатував: «Функції національної партії на тепер у Росії... здійснюються Всеросійською комуністичною партією (більшовиків)... Ради СРСР, залежно від уходження в них нової, молоді російської інтелігенції, стають усе більш і більш національними...». Фактично «держава Російської Нації» реально існує, це — Радянський Союз. Задовольняється релігійне почуття, оскільки за радянського режиму релігія «знайшла свій першохристиянський основний сенс і стала релігією трудящого народу». Гасло російських фашистів «Звільнення Батьківщини від єврейського комунізму за будь-яку ціну», на думку К. В. Родзаєвського, було фатальною помилкою, причиною «неправильної генеральної лінії» партії під час війни Німеччини з СРСР (*попереду ще була «справа лікарів-убивць» і масовий антиєврейський психоз радянського суспільства, але К.В. Родзаєвський інтуїтивно правильно визначив майбутню антисемітську тенденцію ВКП(б) у системі своїх логічних умовиводів — авт.*). Помилковим визнавалося вживання терміна «фашистська» в назві партії. За роки радянської влади «інтернаціональний марксизм» трансформувався в «ленінський націоналізм» і «вселюдський сталінізм». А сталінізм — це є «наш Російський Фашизм, очищений від крайнощів, ілюзій і оман»⁵⁷.

Після окупації Харбіна радянськими військами в серпні 1945 р., наприкінці серпня 1946 р. у Москві відбувся судовий процес щодо «Справи колишнього білогвардійського отамана Г.М. Семенова, керівника Російського фашистського союзу К. В. Родзаєвського й інших...». За вироком

Військової колегії Верховного суду СРСР, Г. М. Семенов був повішений, а К. В. Родзаєвський розстріляний у вересні того ж року.

Отже, «русский фашизм» К. В. Родзаєвського — це еклектична суміш ідей власне італійського фашизму, німецького нацизму, євразійства, монархічної ідеології, православ'я, фашистського глобального бачення політичних та історичних реалій першої половини ХХ ст. зі специфічною російською проблематикою. Наприкінці життя його ідеолог пережив глибоку трансформацію своїх переконань. З другого боку, це можна пояснити тим, що прихильникам фашизму не так вже важко прийняти іншу тоталітарну ідеологію.

3. Сучасний російський фашизм

Системні деструктивні процеси в СРСР наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. минулого століття поряд з актуалізацією питань унезалежнення та подальшого державотворного процесу в колишніх радянських республіках, спровокували появу й низки проектів збереження імперської наддержави, які об'єктивно мали ознаки реанімації фашистської ідеології.

Початок 1990-х рр. Російська Федерація зустріла в стані комплексної кризи, яка в духовно-ідеологічній сфері була визначена такими чинниками:

- втрата статусу наддержави, розпад СРСР, Радянської армії спровокували появу в суспільній свідомості т. зв. «веймарського» постімперського синдрому. В аналітичній доповіді Вільного історичного товариства Росії справедливо констатовано: «У логіку невідворотного прогресу країна була вписана (до розпаду СРСР — авт.) як світовий лідер і головна рушійна сила. Громадяни СРСР відчували себе на гребені історії та на піку морально-політичної еволюції людства. Ці переживання зберігаються в історичній пам'яті й відтворюються зараз як щось втрачене і мало не зражене. Це породжує потужні фрустрації з ефектами ресентименту й політичного нарцисизму»⁵⁸;

- дискредитація комуністичної ідеології та створення у суспільній свідомості міфологізованого образу гуманістичної сутності капіталістичного Заходу з подальшим розчаруванням у його цінностях, об'єктивно стало причиною ностальгічних настроїв за радянським минулим і його глорифікації;

- розпад СРСР створив для російської нації абсолютно нову геополітичну й етнополітичну ситуацію, яка вимагала радикальної трансформації національної свідомості, переходу від її радянського типу до нових форм ідентичності;

- запропонований «ною» політичною елітою Росії ліберально-громадянський проект «російської нації», в силу об'єктивно притаманного

йому етноцентризму, не міг повністю ізолюватися від російської ідентичності та був сприйнятий як невдала копія проекту «радянського народу»;

– дезорієнтація населення в питаннях ідейних основ існування й розвитку суспільства нової країни, розвінчання міфів радянської доби з системною дегероїзацією історичних персоналій призвели до моральної деградації суспільства на тлі катастрофічної економічної кризи;

– масштабна міграція російськомовного населення з країн Закавказзя, Центральної Азії, зменшення частки російськомовного населення трактувалося російським керівництвом як втрата геополітичного впливу на теренах колишнього СРСР;

– негативні соціальні настрої російського суспільства часто спрямовувались маргінальними політичними гравцями в русло антисемітизму, українофобії та ксенофобського «кавказького синдрому»;

– розвиток незалежної історичної науки в країнах пострадянського простору об'єктивно ґрунтувався на стійкій тенденції максимального дистанціювання від науково-історичних парадигм Російської імперії, СРСР, РФ, що викликало активне несприйняття в російських наукових колах, які були здебільшого орієновані на традиційну модель трактування історичного розвитку;

– формування дивного симбіозу сприйняття історичного минулого та перспективного бачення майбутнього в лавах т. зв. «червоних» і «білих» патріотів Росії на основі нової трансформованої моделі самодержавного пострадянського панславізму, де близькість (а в деяких моментах і тотожність) сучасної ідеології КПРФ з багатьма тезами російського націоналізму сьогодні є реальністю;

– у новітній історії Росії «за лічені роки відбувся різкий розворот від модернізації до традиції, від модернізму до традиціоналізму, від прогресизму до консерватизму з охоронним і навіть реакційним ухилом»⁵⁹.

Цей комплекс причин сприяв появі в РФ низки націоналістичних організацій відверто фашистського спрямування з елементами ідеології нацизму. За далеко неповними даними, в РФ станом на 1 січня 2017 р. легально, напівлегально, нелегально діє 53 організації, що за їхніми програмними цілями можуть бути віднесені до фашистських⁶⁰.

Загальними принципами, на основі яких побудовано програми сучасного російського фашизму, є радикальний російський націоналізм, націонал-соціалістична ідеологія, православна ортодоксія, традиціоналізм, ксенофобія, антилібералізм, імперіалізм.

Радикальний російський націоналізм притаманний, здебільшого, всім сучасним фашистським організаціям. Головною метою російських фашистів

є створення етнічної російської держави. «Ми виступаємо за побудову в Росії російської національної держави, під якою розуміємо державу, що ставить на перше місце права й інтереси російського народу. Використовуємо слово «нація» в примордіальному значенні ... Наша мета — відновлення російської національної державності у формах і з інститутами, які обере сам народ після набрання ним справжньої незалежності», — проголошує «Етнополітичне об'єднання «Русские»»⁶¹. Водночас, фашистські організації виступали за надання росіянам виключних преференцій титульної російської нації. Заборонений в РФ «Слов'янський Союз СС» заявленою метою вважає створення Росії на чолі з титульною російською нацією та з правом національного самовизначення російського народу⁶².

Разом з тим, в ідеології сучасного російського фашизму спостерігаються своєрідні інтернаціоналістські тенденції переважно панславістського змісту на основі монархічного трактування триєдиного російського народу й пріоритетності соціодуховних констант титульної нації для інших народів РФ. У програмі Російської Національної Єдності (РНЕ) вказано, що РНЕ «розглядає Росію як єдину державу «Русских» (Великоросів, Малоросів і Білорусів), а також Росіян — інших неросійських корінних народів, для яких творення й захист Росії стали історичною традицією, а Росія є єдиною Вітчизною»⁶³.

Націонал-соціалістичну ідеологію проголошено світоглядною основою у відверто екстремістських організаціях, які в РФ заборонені. Наприклад, ультраправе неонацистське громадське об'єднання «Націонал-соціалістичне товариство» позиціонує себе як єдина націонал-соціалістична організація в Росії, готова боротися за політичну владу в країні. Товариство проголошувало своїм завданням створення в Росії націонал-соціалістичної партії для створення російської національної держави на основі націонал-соціалістичної ідеології⁶⁴. На тотожних світоглядних позиціях ґрунтується політична діяльність організації «Російська Національна Єдність — Російська Револьюційна Армія»⁶⁵.

Водночас расистські постулати нацизму притаманні й легальним політичним спільнотам. Ось, наприклад, формулювання «боротьби за чистоту раси» в програмі останньої згаданої вище організації: «РНЕ вважає одним з найважливіших завдань відновлення біологічної якості й охорону генетичної чистоти Російської Нації. Примуси будь-якої форми до вступу в змішаний шлюб або зв'язок, що завдають шкоди генофонду Російської Нації та ведуть до її розмивання, повинні припинитися»⁶⁶.

Православна ортодоксія у фашистських організаціях, зазвичай, дублює світоглядні константи монархічної триади «Православ'я — Самодержавство — Народність»⁶⁷. Ідеалізованою формою державного устрою православні

фашисти вважають Російську імперію. Найстаріше об'єднання російських націоналістів (з 1972 р.) Російський Фронт Визволення «Пам'ять» — організація російських православних націонал-революціонерів світоглядною ідеологією проголошує релігійний націонал-монархізм⁶⁸. Інше політичне об'єднання — «Гвардія Христа» — позиціонує себе як патріотичний рух: «Ми Монархісти, Фашисти, ми — це нове дихання Російської нації, ми — Гвардійці Сина Божого Ісуса Христа». Метою «гвардійців» є «відродження на Русі Істинно Російського Православного порядку»⁶⁹ у формі теократичної держави. «Союз Православних Корогвоносців» головним завданням вважає «зміцнення та поширення Православної Віри, відновлення Самодержавної Монархії, відродження Російської Національної Самосвідомості й Імперського Російського Патріотизму на всій території Російської Імперії»⁷⁰.

Традиціоналізм в ідеології російських фашистів базується на визнанні міфологізованих уявлень про самобутній історичний шлях російського народу⁷¹. В Статуті «Конгресу Російських Громад» (рос. — Конгресс Русских Общин) основною метою створення організації проголошено «сприяння зміцненню в Російській Федерації традиційних форм управління і формування громадянського суспільства»⁷². «Відродження національної самосвідомості російського народу й інших корінних народів Росії на основі їхніх історичних, релігійних і культурних традицій» є головним завданням партії «Російський Загальнонародний Союз»⁷³.

У програмних документах традиціоналізм часто ототожнюється з православною ортодоксією. Наприклад, у програмі руху «Російської Національної Єдності» вказано, що «це Всеросійський громадський патріотичний Рух Російської Нації (Російського Народу), заснований на принципах Православної традиції і Російської національної ідеології»⁷⁴.

Ксенофобія в сучасній фашистській ідеології Росії, як правило, поліваріантна. Об'єктами її застосування виступають американці, євреї, нації Кавказу та Центральної Азії, останнім часом — українці.

Наприклад, «Істинна Російська Національна Єдність — Російська Революційна Армія» світоглядною константою ідеології проголошує антиамериканізм⁷⁵. «Рух проти нелегальної імміграції» (заборонений в РФ) виступає за припинення неслов'янської імміграції в Росію, за депортацію нелегальних іммігрантів; але насправді бореться з будь-якою нелегальною та легально іншоетнічною імміграцією (за винятком східних слов'ян)⁷⁶.

Слід зазначити, що навіть відносно помірковані політичні об'єднання РФ вкрай радикально ставляться до проблем міграції. У програмі Всеросійської «Національно-Демократичної партії» вказано: «Ми вважаємо за необхідне припинити безконтрольну міграцію. Потрібне

негайне введення візового режиму з колишніми радянськими республіками Середньої Азії». Крім того, ксенофобські догмати сучасних російських фашистів обґрунтовано з позицій економічної доцільності. «Ми — категоричні противники необґрунтованих субсидій республікам Північного Кавказу, які є джерелом нестабільності»⁷⁷.

Антилібералізм принципово заперечує всі універсальні ідеології: демократію, соціалізм, лібералізм — і єдиною формою державного устрою вважає авторитарну модель. «Істинна Російська Національна Єдність — Російська Революційна Армія» головною метою вважає побудову теократичної православної християнської держави, яка заперечує будь-які форми ліберальної влади⁷⁸.

Імперіалізм у програмних документах сучасних російських фашистських організацій пов'язаний зазвичай із «захистом російської діаспори» на пострадянському просторі та відновленням «історичної справедливості» об'єднання російського народу, що створює небезпечні умови для повторення сценаріїв Криму та Донбасу.

Уперше цей принцип «захисту співвітчизників» у країнах колишнього СРСР було проголошено в програмі політичного об'єднання імперсько-націоналістичної орієнтації «Конгрес Російських Громад» 1994 р. і натепер наявний майже в усіх програмах партій фашистського спрямування⁷⁹.

У програмі РНЄ імперсько-націоналістичний аспект постулюється таким чином: «Головною метою Руху є забезпечення гідного майбутнього Російської Нації, а на сучасному етапі — повернення Російській Нації втрачених у ХХ-му столітті геополітичних позицій і визначальної ролі у світовій історії»⁸⁰.

Особливістю організаційно-партійного будівництва більшості політичних об'єднань фашистського спрямування є дотримання мережевого принципу.

Одночасна загроза радикалізації суспільного життя й домінування націоналістичного тренду об'єктивно спровокували проблему пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової Росії, вироблення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього СРСР, одним із варіантів якої стала концепція «русского мира», що в низці наукових підходів репрезентує константи фашистської ідеології: імперіалізм, націоналізм, месіанізм і релігійно-світоглядну ортодоксію.

На нашу думку, концепція сучасного «русского мира» за основними світоглядними чинниками, характерними рисами та суспільно-політичною практикою може бути розглянута й через призму *державно-інструментального підходу* як форма боротьби, сукупність спеціальних

(політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових, інформаційно-маніпулятивних та ін.) методів, способів і засобів масового впливу з боку державних, соціальних інститутів та інформаційно-комунікативної інфраструктури держави на суспільну свідомість.

Особливістю застосування концепції «русского мира» у внутрішній політиці РФ є досить нейтральне ставлення до її постулатів у науковому дискурсі. В суспільно-політичній практиці — свідоме акцентування на інтернаціональному складникові — російському народі на відміну від «русского». Але в зовнішньополітичному аспекті концепція використовується як інструмент різних форм тиску на країни пострадянського простору. У виступі на першому Всесвітньому конгресі співвітчизників, які проживають за кордоном, 2001 р. Президент РФ В. Путін уперше вжив термін «русский мир», стверджуючи, що це «поняття ... споконвіку не визначалося географічними межами Росії чи російського етносу»⁸¹, й зрештою визначило націоналістичну траєкторію функціонування зовнішньої політики РФ і пріоритетні напрямки розвитку світоглядної думки націоналістичного сегменту наукового соціуму сучасної Росії.

Сутність концепції «русского мира» як форми сучасного радикального російського націоналізму з елементами фашистської ідеології під час використання державно-інструментального підходу можна розглядати як:

- ідеологію, політику й соціальну практику протиставлення націй у дихотомії «свій-чужий» на основі абсолютизованої культивування почуття власної унікальності (месіанізму);
- програму політичної мобілізації мас елітою, яка узурпує основоположні цінності й тотально підкоряє інтереси індивіда колективістському служінню нації в умовах формування жорстко авторитарної вертикалі державного управління;
- синтезоване явище суспільного життя, що розкривається через визнання пріоритетними догматизованих цінностей власної нації перед демократією, правами людини і громадянина заради величі держави;
- соціокультурний феномен свідомості людини, його ставлення до нації, як світоглядного ідеалу;
- силу, яка провокує виникнення конфліктів, воєн між націями та державами на основі абсолютизації національних цінностей і державних інтересів⁸².

Слід зазначити, що варіативність наукових підходів у розкритті змісту цього ідеологічного продукту не дозволяє трактувати його як повністю реанімаційний фашистський проект. Наприклад, культурно-цивілізаційний, історико-ментальний, геокультурний підходи⁸³ виключають фашистський складник із цієї геополітичної моделі.

Отже, радикальний «русский» моноетнічний націоналізм розглядає російську націю виключно як «русский» етнос, що сформований або на принципах мовної, історичної та культурної уніфікації, або на основі стратегії сепаратного етноізоляціонізму⁸⁴.

Радикалізація зовнішньої політики й суспільно-політичного життя сучасної РФ об'єктивно створює передумови для розвитку та функціонування як ідеології сучасного фашизму, так і політичних партій і рухів екстремістського спрямування.

Висновки

1. Досліджуючи феномен фашизму, потрібно мати на увазі ту обставину, що в 20–30-х рр. минулого століття це поняття ще не було остаточно осмислене. Соціально-політичне явище, що мало місце в зазначений період в Італії та визначалося терміном «фашизм», істотно відрізняється від змісту, якого набуває цей термін у політичній літературі після досвіду Другої світової війни.

2. Поява російського фашизму стала результатом впливу об'єктивних загальних політичних тенденцій у Європі, пов'язаних з кризою демократичних політичних форм і поширенням тоталітарної течії у вигляді фашизму. Саме загальна криза ідей лібералізму та парламентської демократії в Європі, яка викликала фашизацію й посилення антидемократичних проявів у деяких країнах, вплинула на настрої частини російської еміграції, особливо емігрантської молоді, що врешті призвело до появи російської фашистської організації із запозиченою відповідною ідеологією і теорією будівництва нової постбільшовицької тоталітарної державності в Росії, яка мала прийти на зміну радянській системі, що за своєю сутністю теж була тоталітарною. Російський фашизм як форма й організація структури влади не був зреалізований. Цей рух мав місце поза межами країни, стосовно якої розроблялася модель фашистської держави. Фактично його представники, за своїм глибоким переконанням, не були фашистами в класичному розумінні, не поділяли крайніх форм расизму та терору. Фашизм розглядався більшістю з них лише як засіб боротьби з більшовизмом.

3. На розвиток російського фашизму катастрофічно вплинула відсутність базової творчої ідеї. Він заперечував демократію, лібералізм, комунізм, але не зміг висунути прогресивної продуктивної перспективної ідеї розвитку суспільства. Фактично останньому була запропонована чергова химера відновлення старої великої імперії, котра, на жаль, виявляється й сьогодні у вигляді гібридного військового й ідеологічного конфлікту між Україною та Російської Федерацією. Сучасний російський

фашизм — явище поліваріантне й багатоаспектне. Спектр теоретичних концептів і форм суспільно-політичної практики коливається у досить широкому діапазоні від помірковано фашистського до екстремістсько-нацистського. В реаліях сучасної РФ більшістю фашистських організацій керують радикально екстремістські політичні маргінали, які відверто спекулюють символом нації, зводячи його лише до примітивного расизму, зоологічного шовінізму й тотальної ксенофобії.

4. Концепція «русского мира» на сучасному етапі теоретичного розвитку характеризується виразною еклектикою та світоглядним хаосом. Народившись на уламках суперечливого симбіозу монархічної ідеології й комуністично-месіанської утопії, ця концепція, на нашу думку, реалізувалася на практиці у формах радикального російського націоналізму, в основі яких лежать діаметрально протилежні процеси культурної автаркії й глобалістських геополітичних потуг, утопічно-ідеалістичні погляди на складний спектр політичних симпатій до українського суспільства та ірраціональні ксенофобські уявлення про вороже оточення російського народу, історична міфологія і спроби реалізації квазідержавних проєктів на теренах колишнього СРСР. Слід зазначити, що політичному керівництву сучасної РФ вдалося сформувати значний прошарок населення, яке лояльно сприймає постулати концепції «русского мира» у формі ірреальних ідеалізованих почуттів. «Ми маємо справу з ментальною катастрофою — результатом міфологізації свідомості та систематично насадженого невігластва», — констатовано в аналітичній доповіді Вільного історичного товариства Росії⁸⁵.

5. Як свідчить історичний досвід розвитку сучасних держав, штучно сформовані утопічно-еталонні ідеології не мають перспектив у майбутньому. Тому лише звільнення від догматів радикального націоналізму, формування національної ідентичності в кордонах російської держави, незважаючи на наявність рецидивів постімперської свідомості, дасть можливість російській нації завершити історично об'єктивні процеси трансформації національної свідомості на принципах пріоритетності гуманізму, інтернаціоналізму та толерантності.

Список використаних джерел

1. Manifesto dei Fasci italiani di combattimento, pubblicato su “Il Popolo d’Italia” del 6 giugno 1919. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://it.wikisource.org/wiki/Manifesto_dei_Fasci_italiani_di_combattimento,_pubblicato_su_%22Il_Popolo_d’Italia%22_del_6_giugno_1919

2. Муссолини Б. Доктрина фашизма. / Бенито Муссолини // [пер. с итал. В.Н. Новикова]. — Париж, 1938. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nationalism.org/vvv/library/mussolini-doctrina.htm>
3. Цит. за: Желев Ж. Фашизм (перевод с болгарского) / Желю Желев. — М., 1991. — 391 с. — С. 18.
4. Боттаи Дж. Фашизм и корпоративизм [Електронний ресурс] // *Sensus novus*. — Режим доступу : <http://www.sensusnovus.ru/featured/2015/09/26/21719.html>
5. Муссолини Б. Доктрина фашизма ...
6. Там само.
7. Бердяев Н. А. Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи / Николай Александрович Бердяев // *Философия свободного духа*. — М., 1994. — С. 337.
8. Там само.
9. Там само. — С. 339.
10. Камю А. Бунтующий человек / Альбер Камю. — М., 1990. — С. 255.
11. Там само. — С. 310.
12. Там само. — С. 304.
13. *Философский энциклопедический словарь*. — М., 1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://terme.ru/dictionary/180/symbol/212>
14. Веронский манифест Национальной фашистской партии. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1445692>
15. Ілленко А. Перспективи нового націоналізму / Андрій Юрійович Ілленко // *Український соціальний націоналізм*. — Харків, 2007. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ar25.org/article/perspektivy-novogo-nacionalizmu.html>
16. Там само.
17. Ілленко А. Націоналізм і псевдонаціоналізм / Андрій Юрійович Ілленко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/013214/>
18. Ілленко А. Перспективи нового націоналізму...
19. Дугин А.Г. Левый национализм / Александр Гельевич Дугин // *Арктогея*. Философский портал. 18.01.2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.arcto.ru/article/1225>
20. Там само.
21. Див. наприклад: Програма ВО «Свобода» — Програма захисту українців. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svoboda.org.ua/party/program/>

22. Дугин А. Г. Левый национализм...
23. Дугин А. Г. Геополитика Постмодерна / Александр Гельевич Дугин. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/politologiya/dugin-geopolitics_postmodern-a.htm
24. Дугин А. Г. Левый национализм ...
25. Griffin R. The Nature of Fascism / R. Griffin. — London & NY, 1991. — 249 p.
26. Цит по: Griffin R. Fascism (Oxford Readers) / Roger Griffin. — Oxford University Press, 1995. — 410 p. — Pp. 37–38. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.amazon.co.uk/Fascism-Oxford-Readers-Roger-griffin/dp/0192892495>
27. Гриффин Р. Революция правых: фашизм / Роджер Гриффин // «Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 156–1991». — Routledge, London, 2000. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fti.dn.ua/~metlov/griffin.html>
28. Там само.
29. Муссолини Б. Доктрина фашизма...
30. Гула Р. В., Родзаевський К. В. Метаморфози «русского фашизма» / Руслан Володимирович Гула // Наукові праці МАУП. — Київ, 2016. — Випуск 48(1). — С. 5–11.
31. Гула Р. В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до «Русского мира» / Руслан Володимирович Гула // Проблеми політичної історії України. — Д., 2012. — Вип.7. — С. 191–200.
32. Див. докладно: Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія / Ірина Григоріївна Передерій. — Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2012. — 622 с. — С. 476–477.
33. Див., наприклад: Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / Андрій Володимирович Портнов. — К.: Критика, 2011. — 239 с. — С. 117 — 118.
34. Див. докладно: Галушко К. Європейський контекст соціально-політичних ідей В'ячеслава Липинського / Кирило Юрійович Галушко. — [Електронний ресурс] // Союз гетьманців-державників. — Режим доступу : <http://hetman-ua.org/history/context.html>
35. Русская эмиграция и фашизм: статьи и воспоминания / отв. редактор ред. и составитель В.Ю. Жуков; науч. редактор В. Ю. Черняев. — Спб, 2011. — 264 с.
36. Аблова Н. Е. КВЖД и российская эмиграция в Китае / Надежда Евгеньевна Аблова. — М., 2004. — 432 с.; Стефан Д. Русские фашисты: Трагедия и фарс в эмиграции. 1925–1945 [авториз. пер. с англ.... Л. П. Делюсина]. — М., 1992. — 441 с.

37. Родзаевский К.В. Отчет о моей 20-летней антисоветской деятельности / Родзаевский Константин Владимирович // Кентавр. — 1993. — №3. — С. 97.
38. Аурилене Е. Русская эмиграция в Китае: в поисках будущей России / Елена Аурилене // Вестник Евразии, 2002. — №2. — С. 11.
39. Базанов П.Н. Издательская деятельность политических организаций русской эмиграции (1917–1988 гг.). / Петр Николаевич Базанов — СПб., 2004. — 432 с.
40. Див. докладно: Онегина С.В. Крах расчетов и иллюзий: («Внутрисоюзная работа» Всероссийской фашистской партии в Маньчжурии) / С.В. Онегина // Кентавр. — № 5. — 1995.- С.48–59.
41. Огороков А. В. Фашизм и русская эмиграция (1920–1945) / А.В. Огороков. — М. : Русаки, 2002. — 593 с. — С. 173.
42. Усов В.Н. Советская разведка в Китае. 30-е годы XX века / Виктор Николаевич Усов. — Москва, 2007. — 384 с. — С. 170–171.
43. Шамбаров В. Е. Фашистская Европа / Валерий Евгеньевич Шамбаров. — М., 2014. — 115 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8275682
44. Родзаевский К. В. Азбука фашизма. — Харбин, 1934. — С. 3.
45. Гула Р.В. Російський месіанізм та Україна... — С. 191–200.
46. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста / Константин Владимирович Родзаевский. — М., 2001. — С. 470.
47. Нация. Орган Рос. фашист. союза — Рос. нац. фронта / Ред. Г. В. Тараданов; Изд. Л. П. Охотин. — Харбин, 1939, 1 августа. — № 22 (44) — С. 1.
48. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 462–463.
49. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 15.
50. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 5.
51. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 463–464.
52. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 23.
53. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 464.
54. Родзаевский К. В. Русский путь. — Харбин, 1939. — С. 62.
55. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 17.
56. Назаров М. В. Русская эмиграция и фашизм : надежды и разочарования / Михаил Викторович Назаров // Наш современник. — 1993. — № 3. — С. 135.
57. Балакшин П. П. Финал в Китае : возникновение, развитие и исчезновение. Белой эмиграции на Дальнем Востоке / Петр Петрович Балакшин. — Сан-Франциско; Париж; Нью-Йорк : Т.2. — 1959. — С.122, 124; Родзаевский К.В. Вождю народов, Председателю Совета Народных Комиссаров СССР, Генералиссимусу Красной Армии Иосифу

Виссарионовичу Сталину / Константин Владимирович Родзаевский / [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://imperialcommiss.livejournal.com/610034.html>

58. Доклад Вольного исторического общества «Какое прошлое нужно будущему России» 23.01.2017. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://komitetgi.ru/analytics/3076/>

59. Там само.

60. В России действуют 53 фашистские организации — [Электронный ресурс]. — // БрамиВУ. Режим доступа : <http://bramaby.com/ls/blog/rus/632.html>

61. Манифест Этнополитического объединения РУССКИЕ—[Электронный ресурс] // Русские. — Режим доступа : <http://rusnat.com/o-nas.html>

62. Славя́нский союз. — [Электронный ресурс]. // Академик. — Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1231639>

63. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

64. Сватов Н. СпецNAZZ НСО проводит прием всем желающим / Сватов Н. // Репортер. — 2006, март. — № 8. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.reakcia.ru/article/?935>

65. Кузьмин А.Г. Раскол в русском национальном единстве (РНЕ): жизнь после смерти? / Апполон Кузьмин // ПОЛИТЭКС-Политическая экспертиза. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/435/30>

66. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

67. Гула Р. В. Особливості розвитку та функціонування православ'я у системі монархічної ідеології на українських етнічних землях Російської імперії у 1900–1914 рр. / Руслан Володимирович Гула // Військово-науковий вісник. — Львів: АСВ, 2011. — Випуск 15. — С. 3–10.

68. Русский Фронт Освобождения «ПАМЯТЬ». — [Электронный ресурс] // РФО «Память». — Режим доступа : http://www.politcenter.org/rfo_forum/

69. Гвардия Христа. — [Электронный ресурс] // ВК. — Режим доступа : <https://vk.com/club22995675>

70. Союз Православных Хоругвеносцев. — [Электронный ресурс] // Офіційний сайт. — Режим доступа : <http://russkie.org/info/index.shtml>

71. Гула Р. В., Гула В. Д. Агония Левиафана. Часть I. Пассионарии и юродивые. Политический террор и терроризм в Украине (1900–1914 гг.) /

Руслан Володимирович Гула, Володимир Дмитрович Гула. — К., 2016. — С. 115–118.

72. Устав Конгресса Русских Общин. — [Электронный ресурс] // Официальный сайт общероссийской общественной организации «Родина — Конгресс русских общин». — Режим доступа : <http://kro-rodina.ru/ustav>

73. Устав Политической партии «Российский общенародный союз». — [Электронный ресурс] // Официальный сайт партии. — Режим доступа : <http://izbiraem.ru/party/i/128>

74. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

75. Кузьмин А.Г. Раскол в русском национальном единстве ...

76. Движение против нелегальной иммиграции (ДПНИ). — [Электронный ресурс] // Лукоморье. — Режим доступа : <http://lurkmore.to/%D0%94%D0%9F%D0%9D%D0%98>

77. Программа Всероссийской политической партии «Национально-Демократическая партия. — [Электронный ресурс] // Официальный сайт партии. — Режим доступа : <http://rosndp.org/Home/Programя>

78. Кузьмин А. Г. Раскол в русском национальном единстве ...

79. Прибыловский В. Конгресс Русских Общин / Владимир Прибыловский. — [Электронный ресурс] // Панорама. — Режим доступа: <http://panorama.ru/works/vyborgy/party/kro.html>

80. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

81. Путин В. В. Национальный успех России должен стать нашим общим успехом... (Выступление на конгрессе соотечественников в Москве, 2001) / Владимир Владимирович Путин. — [Электронный ресурс] // Русский миръ. — 2001. — № 4. — Режим доступа : <http://www.russkyimir.ru/out.php?cat=15&did=384>

82. Гула Р. В. Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа : монография / Руслан Володимирович Гула. — Днепропетровск : Герда, 2014. — С. 79–81.

83. Гула Р. В. «Русский мир» — фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу / Руслан Володимирович Гула // Наукові праці МАУП. — Вип. 50 (3). — 2016. — С. 7–14.

84. Дорожкин Ю. Н. Русский национализм как социально-политический феномен постсоветского периода / Юрий Николаевич Дорожкин. — Уфа, 2008. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.bagsurd.ru/tmpoee/detail.phpID=1293

85. Доклад Вольного исторического общества «Какое прошлое нужно будущему России» 23.01.2017. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://komitetgi.ru/analytics/3076/>

Ruslan Hula

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Iryna Perederii

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

The past and modern of Russian fascism: attempt of the political science's analysis

The article deals extensively the overall essence of the ideology of fascism, its transformation into policy documents of “Russian fascism” through the analysis of the main manifestations of the organizational and outreach activities of the All-Russian Fascist Party, the theoretical writings of the founder and ideological inspirer of Russian fascists K.V. Rodzaievskiy, and their resuscitation in revanchist and extremist direction, installation of radical forms of the “Russian World” concept and modern Russian political extremist parties. The common principles were mentioned and on the basis of this programs of contemporary Russian fascism were built.

Keywords: *fascism, Russian fascism, “Russian world”.*